

DR. ROGER D. LEDERER

Vogels

*De veranderende kijk op
vogels in de kunst*

NOORDBOEK  BOOKS

INHOUD

INLEIDING	6	7. KUNST EN WETENSCHAP ONDERSTEUNEN ELKAAR.....	118
1. VLAAMSE/NEDERLANDSE KUNSTENAARS UIT DE BAROK 1580-1700.....	12	John Gerrard Keulemans 1842-1912	122
Frans Snyders 1579-1657.....	18	Robert Ridgway 1850-1929.....	126
Carel Pietersz Fabritius 1622-1654.....	22	Archibald Thorburn 1860-1935.....	128
Melchior d'Hondecoeter 1636-1695	24	Bruno Liljefors 1860-1939.....	132
2. VROEGE ENGELSE KUNSTENAARS 1626-1716	28	Allan Cyril Brooks 1869-1946	136
Francis Barlow 1626-1704.....	32	Louis Agassiz Fuertes 1874-1927	140
Jakob Bogdani 1658-1724.....	36	8. BREDERE BELANGSTELLING	144
Marmaduke Cradock 1660-1716.....	40	Claude Gibney Finch-Davies 1875-1920.....	148
3. NATUURLIJKE HISTORIE 1680-1806.....	44	Lilian Marguerite Medland 1880-1955.....	152
Mark Catesby 1682/3-1749	48	Neville William Cayley 1886-1950.....	156
George Edwards 1694-1773	52	Jessie Arms Botke 1883-1971.....	160
Aert Schouman 1710-1792.....	58	Eric Ennion 1900-1981	164
4. VOORDAT DE ECOLOGIE BESTOND.....	62	Roger Tory Peterson 1908-1996	168
Thomas Bewick 1753-1828	66	9. VOGELKUNST HELPT DE VOGELS.....	172
Lady Elizabeth Symonds Gwillim 1763-1807.....	70	Janet Turner 1914-1988	176
Alexander Wilson 1766-1813	76	Arthur B. Singer 1917-1990	180
5. VROEGE WETENSCHAPPELIJKE ILUSTRATIES.....	82	Keith Shackleton 1923-2015	184
John James Audubon 1785-1851	86	William Thomas Cooper 1934-2015.....	188
Prideaux John Selby 1788-1867.....	92	James Fenwick Lansdowne 1937-2008	192
Elizabeth Gould 1804-1841.....	96	10. DE ONTWIKKELING VAN DE ORNITHOLOGISCHE KUNST	196
6. IN DE TIJD VAN DARWIN	102	Raymond Harris-Ching 1939-	200
Edward Lear 1812-1888.....	106	Hilary Burn 1946-	202
Joseph Wolf 1820-1899.....	110	Elizabeth Butterworth 1949-.....	206
William Matthew Hart 1830-1908	114	Lars Jonsson 1952-	210
		David Allen Sibley 1961-	214
		BIBLIOGRAFIE.....	218
		REGISTER.....	220
		ILLUSTRATIEVERANTWOORDING.....	223

INLEIDING

Al meer dan 40.000 jaar zijn vogels onderwerp van kunstuitingen geweest, vanaf de tijd dat onze vroegste voorouders afbeeldingen van gevederde figuren in rotsen krasten of schilderden. Door de eeuwen heen kwamen we meer over de vogelwereld te weten en veranderde onze houding ten opzichte van vogels. Daarmee veranderde ook de artistieke weergave van deze dieren. Dit boek is een kennismaking met het werk van veertig door vogels gefascineerde kunstenaars, vanaf de 17de eeuw tot heden. Het laat zien welke effecten de ornithologische kennis en onze veranderende houding ten opzichte van vogels hebben gehad op de ontwikkeling van hun artistieke werk.

Mythe en symbool

Vanaf de vroegste geschiedenis spelen vogels een rol in onze folklore, mythen en symbolen. De oude Egyptenaren gaven veel van hun goden de gedaante van een vogel. De oude Grieken beeldden vogels af op waterkruiken, kommen en drinkbekers. De Hopi-indianen in het noordwesten van Arizona beeldden vogels en veren af op hun aardewerk, in zandtekeningen en op houten platen. In de tijd vóór de 17de eeuw waren vogels in veel culturen spirituele, richtinggevende symbolen. De vink stond voor een ziel die opsteeg naar de hemel, de pauw symboliseerde het eeuwigdurende leven, de kraai vertegenwoordigde kwade gedachten, de uil wijsheid, en de gier hebzucht en corruptie.

Sommige vogels kregen meer aandacht dan andere. Raven werden geassocieerd met mythen, sprookjes en kunst. Het Bijbelboek *Genesis* vermeldt dat Noach na de zondvloed een raaf vrijliet uit de ark om erachter te komen of het water al gezakt was. De oorspronkelijke bewoners van Noord-Amerika geloofden dat raven de magische geheimen en boodschappen van de kosmos overbrachten. De Europese goudvink werd in middeleeuwse schilderijen vaak afgebeeld als symbool van de wederopstanding van Christus. De goudkleur van de vleugels, het rood van gezicht en wangen en de voorliefde van de vink voor distelzaden werden religieuze symbolen.



LINKS: Een waterhoen in de mozaïekvloer van de Villa van de Vogels in Alexandrië, Egypte.

HIERNAAST: Archibald Thorburn, *Peacock and Peacock Butterfly* (pauw en dagpauwoog), 1917.



Vogelkunde en het afbeelden van vogels

Afbeeldingen van vogels komen in Europa waarschijnlijk voor het eerst voor in het boek *De arte venandi cum avibus* (Over de kunst om met vogels te jagen) of 'Het Valkenboek', rond 1245 geschreven door Frederik II, keizer van het Heilige Roomse Rijk en koning van Sicilië. Daarin zijn vogels in de marge in kleur afgebeeld om de tekst te verluchten. Het eerste natuurwetenschappelijke boek waarin vogels zijn afgebeeld was waarschijnlijk het *Buch der Natur*, omstreeks 1480 samengesteld door de Duitse geleerde Konrad von Megenberg.

In de tweede helft van de 15de eeuw werden houtsneden populair, vooral na de uitvinding van de boekdrukkunst. Het

eerste boek over vogels dat met houtsneden werd geïllustreerd, was het zevendelige *L'histoire de la nature des oyseaux* (De geschiedenis van de aard der vogels) van de Franse apotheker en natuuronderzoeker Pierre Belon uit 1555. In 1557 publiceerde de Zwitserse natuurvorser en arts Conrad Gessner zijn *Historiae animalium* (Geschiedenissen van de dieren) met 217 houtsneden. Tussen 1599 en 1603 liet de Italiaanse natuuronderzoeker Ulisse Aldrovandi een veel uitgebreider werk verschijnen, waarin de vogels aan de hand van hun voedsel, gedrag of leefgebied waren gegroepeerd. De drie uitgaven waren belangrijke pogingen om de ornithologie en het afbeelden van vogels te



BOVEN: Frans Snyder, *Provisiekamer met knecht*, 1635-1640.

HIERNAAST: Illustraties uit Francis Willughby, *The Ornithology of Francis Willughby of Middleton: In Three Books Wherein all the Birds Hitherto Known* (1678).

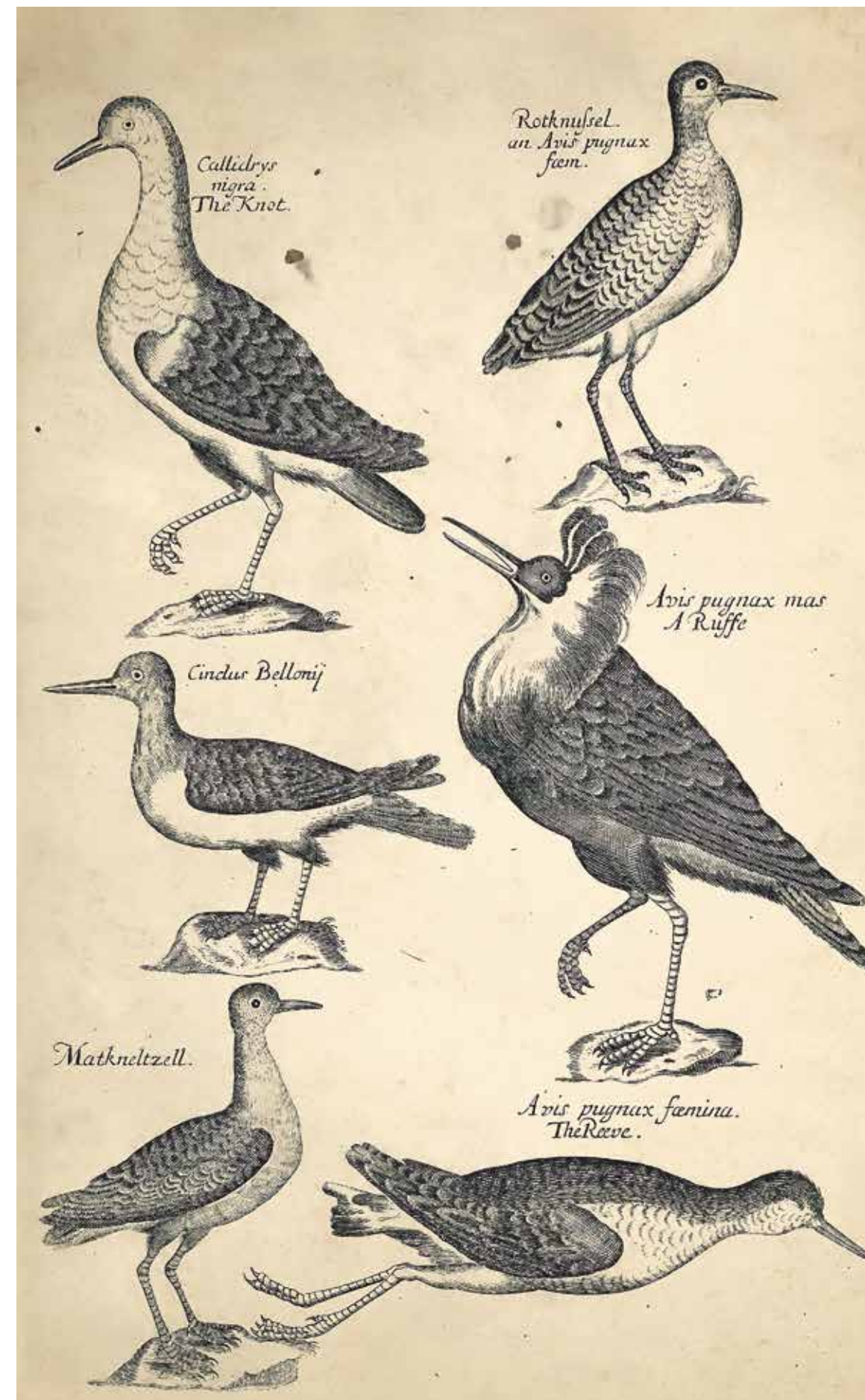
bevorderen. Aldrovandi's werk was, ondanks enkele essentiële fouten, gedurende meer dan een eeuw hét standaardwerk over vogels. De Nederlandse arts en anatoom Volcher Coiter ontleedde vogels. Hij stelde een classificatiesysteem voor, *De differentiis avium* (Verschillen bij vogels), dat op hun inwendige bouw was gebaseerd. Hij ontdekte een verband tussen de snavels en de voedingspatronen van vogels.

Tijdens de renaissance verschenen er tal van schilderijen met realistisch uitzijende vogels, maar in een onnatuurlijke omgeving. Op *De menagerie* van Melchior d'Hondecoeter zijn diverse vogels afgebeeld, samen met twee apen op een oude muur. Het schilderij *Provisiekamer met knecht* van Frans Snyder is exemplarisch voor het afbeelden van vogels in die periode – een zwaan die samen met ander wild en gevogelte bij elkaar is gebracht ter voorbereiding van een feestmaal. Allerlei soorten wilde vogels werden in die tijd op tafel gezet.

De 17de eeuw kende een toenemend aantal die-

renverzamelingen, ook volières met exotische en zeldzame vogels, die door de hoge adel en mensen van aanzien werden gehouden. Giovanni Pietro Olina, een Italiaanse natuuronderzoeker, theoloog en rechtsgeleerde, publiceerde verhandelingen over de natuur en bijzonderheden van zangvogels in zijn in 1622 verschenen boek met de titel die begint met *Uccelliera, overo discorso della natura, e proprieta di diversi uccelli...* (Vogelhuizen, over de aard en eigenschappen van verschillende vogels, in het bijzonder zangvogels, met manieren om ze te vangen, te kennen, te kweken en te houden).

In 1657 publiceerde John Johnston (Jan Jonston/Johannes Jonstonus) in Frankfurt zijn *Historiae naturalis de avibus libri VI* (Natuurlijke historie van de wilde vogels in 6 boeken), geïllustreerd met kopergravures. Dat bleef tot in de 19de eeuw de gebruikelijkste reproductievorm. Zijn vogelafbeeldingen waren echter niet altijd even nauwkeurig en ook vleermuizen en mythische figuren werden afgebeeld.





Eind 17de eeuw lieten Francis Willughby en John Ray hun *Ornithologiae libri tres* (Vogelkunde in drie boeken) verschijnen, waarin ze een nieuwe manier om vogels te classificeren voorstelden, namelijk meer door observatie en nauwkeurige beschrijving dan door de traditie te volgen. Dit is mogelijk de eerste vogelveldgids ooit geweest.

Tussen 1729 en 1747 publiceerde een Engelse natuuronderzoeker, Mark Catesby, zijn *Natural History of Carolina, Florida and the Bahama Islands*, de allereerste gepubliceerde beschrijving van de flora en fauna van een deel van Noord-Amerika. Dit boek bevatte 220 afbeeldingen van vogels en andere dieren in hun natuurlijke omgeving.

Eind 18de eeuw ontstond in Europa grote belangstelling voor het ontwikkelen van overzichten voor de classificatie van vogels. Uitgaven zoals de negendelige *Histoire naturelle des oiseaux* (Natuurlijke geschiedenis van de vogels) van de natuuronderzoeker Georges-Louis Leclerc, graaf van Buffon, en de zesdelige uitgave *Ornithologie* van de eveneens Franse Mathurin-Jacques Brisson waren beide toonaangevende, schitterend geïllustreerde werken. Leclerc stond op het standpunt dat indelingen zoals geslachten en soorten slechts verzinsels van de menselijke geest waren en dat je dieren moest indelen naar het belang dat ze voor mensen hadden. De aanpak van Brisson benaderde wat meer het schema dat de Zweedse arts, botanicus en zoöloog Carl von Linné (Carl Linnaeus) bedacht, maar Brissons werk kreeg nooit veel aandacht. Linnaeus' taxonomische systeem werd uiteindelijk wereldwijd geaccepteerd.

De Frans-Amerikaanse schrijver en natuuronderzoeker John James Audubon werd beroemd om zijn levensgrote vogelschilderingen van bijna 500 vogelsoorten. Die zijn voor het merendeel levensecht, hoewel Audubon met dode exemplaren werkte die hij geschoten had en met behulp van een dradenframe opzette, wat niet altijd even natuurgetrouw lukte.

Degelijke classificatie bleef in de 19de eeuw een zeer belangrijk thema in de vogelkunde, helemaal omdat steeds meer exotische vogels vanuit verre streken naar Europa en de VS werden gebracht. Het werk van kunstenaars zoals de Engelse Elizabeth Gould en de ornitholoog Prideaux John Selby liet zien hoe vogelafbeeldingen zouden moeten zijn. Het vergelijken van vogelsoorten was alleen mogelijk als ze wetenschappelijk verantwoord werden afgebeeld. De Amerikaanse vogelillustrator Louis Agassiz Fuertes en de Zweedse kunstschilder Bruno Liljefors maakten vogelkunst die niet alleen visueel aantrekkelijk was, maar ook op wetenschappelijke informatie gebaseerd was.

Nauwkeuriger kijken en betere technologie

Niet alleen de fotografische en druktechnieken en de mogelijkheden daarmee werden beter, dat gold ook voor de kunst. Ook daarin werd technisch steeds meer mogelijk, zowel in wetenschappelijke illustraties als in afbeeldingen voor het grote publiek. Toen de Amerikaanse natuuronderzoeker Roger Tory Peterson in 1934 zijn *Field Guide to the Birds* publiceerde, was dat een mijlpaal in de vogelschilderkunst. Hij had daarvoor een stijl gekozen die vogels weergaf zoals ze werkelijk zijn en bedacht een formaat voor veldgidsen, dat nog steeds gangbaar is.

In meer recente jaren hebben uiterst getalenteerde vogelschilders kunst gemaakt met een ongelooflijke detaillering van veren, schubben en oogkleuren: de Amerikaanse ornitholoog David Allen Sibley is de Roger Tory Peterson van vandaag; de Engelse kunstschilder Elizabeth Butterworth schildert en tekent vogels en hun lichaamsdelen uiterst precies, bijna fotografisch gedetailleerd; de Nieuw-Zeelandse



BOVEN: Janet Turner, *Pelicans* (pelikanen), 1950. Een met vogels overladen compositie.

HIERNAAST BOVEN: John James Audubon, *Painted finch* (geschilderde astrild, nu: purpergors), uit zijn *Birds of America* (1838).

HIERNAAST ONDER: Pierre Belon, *Pouille de la Guinee* (tarentaal, ook helmparelhoe), uit *L'histoire de la nature des oyseaux* (1555).

schilder Raymond Harris-Ching beeldt zijn zeer gedetailleerde vogels af in ongebruikelijke omstandigheden; de Amerikaanse kunstenaar Janet Turner vulde haar doeken volledig met vogels.

Terwijl er nieuwe stijlen in de vogelkunst ontstonden, veranderden er ook zaken op het gebied van de ornithologie zelf. De techniek van het prepareren en conserveren van vogels in levensechte posities was een geschenk uit de hemel voor kunstenaars en natuuronderzoekers. Microscopen maakten een nauwkeurige bestudering van veren, snavels en skeletjes mogelijk. Vergrootglazen en verrekijkers werden uitgevonden en verbeterd. Daarmee konden vogels beter in het wild worden bestudeerd. Vorderingen in de taxonomie maakten exactere benaming en het ontdekken van duidelijke relaties tussen de soorten mogelijk. De Griekse wijsgeer Aristoteles kende nog slechts ongeveer 123 vogelsoorten; tegenwoordig kennen we er wereldwijd ongeveer 10.000 en we begrijpen hun vorm en functie.

Naarmate de wetenschap zich ontwikkelde en nieuwe soorten werden ontdekt, begon men anders naar vogels te kijken. Er werd nog steeds op ze gejaagd – als voedselbron en voor de sport, ze werden en worden als huisdieren gehouden, gefokt om hun vlees, veren en eieren, maar we ervaren ze nu ook als integraal onderdeel van ons milieu. Doordat kunstenaars de vogels in hun natuurlijke staat laten zien, wijzen zij ons op de veranderingen die in het milieu plaatsvinden. In de jaren 1960 bijvoorbeeld waren slechtvalken en Amerikaanse zeearenden op posters iconisch voor de schade die DDT aan vogelpopulaties toebreacht.

Ook vandaag is de populariteit van de vogelschilderkunst het bewijs van onze onverminderde fascinatie voor deze kleurrijke, muzikale meesters van het luchtruim.



Hoofdstuk 1

VLAAMSE/NEDERLANDSE
KUNSTENAARS UIT DE BAROK
1580-1700



De Vlaamse/Nederlandse kunst uit de barok wordt gekenmerkt door sterke kleuren en expressieve detaillering. In deze stijl werd tussen ongeveer 1585 en 1700 vooral in de zuidelijke Nederlanden geschilderd en de meest befaamde kunstenaars uit die periode waren Peter Paul Rubens, die grote invloed had op andere Europese schilders, en Jan Brueghel de Oude, die bij sommige schilderijen met Rubens samenwerkte.

Frans Snyders was ongetwijfeld de meest vooraanstaande dierenschilder. Hij werkte uitgebreid met Rubens samen en schilderde grote jachtscènes, een genre dat in de Vlaamse/Nederlandse barok opvallend vaak voorkomt. Carel Fabritius, die bij Rembrandt in de leer was geweest, schilderde een van de indrukwekkendste vogelstudies ooit: *Het puttertje*, waarin de

barokke stijl zo terughoudend is toegepast dat er een portret van een individueel wezen tot stand kwam. Melchior d'Hondecoeter legde zich speciaal toe op het schilderen van vogels – zowel watervogels als de hoenders die hij om zich heen zag, en exotische exemplaren die uit Afrika en Azië afkomstig waren.

Papegaaien ontbraken op 17de-eeuwse Hollandse schilderijen bijna nooit, omdat ze uitheems, prachtig en zeldzaam waren. Daarnaast waren het ook geliefde gezelschapsdieren en boden ze de Nederlandse en Vlaamse schilders creatieve mogelijkheden. Ze maakten vaak deel uit van portretten en bijna altijd samen met een vrouw. Misschien omdat ze kunnen leren praten, wat op zich al wonderlijk is, ongeveer zoals de maagd die het leven schonk aan Christus.

Historieschilderkunst werd vanaf ongeveer de

BLZ. 12: Rembrandt, *Zelfportret met roerdomp*, 1639.

BOVEN: Peter Paul Rubens, *Jachtpartij op tijgers, leeuwen en luipaarden*, ca. 1616.

HIERNAAST: Jan Brueghel de Oude, *Bloemen in een vaas*, 1606-1607.



BOVEN: Peter Paul Rubens, samen met Jan Brueghel de Oude, *Het visioen van de heilige Hubertus*, 1617. Rubens heeft het schilderen van dieren en planten mogelijk uitbesteed aan anderen, zoals Frans Snyders.

HIERNAAST: Caspar Netscher, *Jonge vrouw in venster, een papegaai voerend*, 1666.

16de eeuw tot de 19de eeuw als het belangrijkste genre beschouwd. De gekozen onderwerpen, uit de klassieke geschiedenis, mythologie en de Bijbel, verbeeldden vaak belangrijke gebeurtenissen. Andere genres die in Antwerpen tot bloei kwamen, betroffen verzamelingen van curiosa – het schilderen van collecties die in een wandkast of op een plank werden geëxposeerd – plus bloemenschilderijen, stillevens en jachtscènes. Ook scènes in provisiekamers waren heel gewild. Meestal toonden die dode jachttrofeeën, wachtend om te worden bereid voor een maaltijd.

Al deze aan de natuur ontleende zaken werden als vrij interpreteerbare rareiteiten gezien totdat Francis Willughby en John Ray besloten er wat preciezer naar te kijken. Vóór het midden van de 17de eeuw waren weergaven van onderwerpen uit de natuur vaak overdreven, onbeholpen, vol fouten en irrelevante zaken. Willughby en Ray, zijn leermeester in Cambridge, besloten iedere toen bekende vogel (dat waren er in die tijd ca. 500) te bestuderen, te ontleden en te beschrijven, om zo de informatie van hun voorgangers op juistheid te controleren. Hun opzet en het resultaat was een goed gestructureerde en doeltreffende indeling van de vogels. Met de publicatie van *The Ornithology* door Francis Willughby (1676), later nog aanzienlijk uitgebreid door John Ray, werd de vogelkunde een echte wetenschap. Het was het eerste studieboek over ornithologie en was oorspronkelijk in het Latijn geschreven, omdat het voor wetenschappers was bedoeld. Maar een jaar later verscheen al een Engelstalige versie. De tekst bleef gedurende 200 jaar gezaghebbend.

Frans Snyders

Vlaams, 1579-1657

Frans Snyders, ook wel Sniijders genoemd, die in Antwerpen schilderde, leerde het vak bij Pieter Brueghel de Jonge. Hij werd lid van een hechte groep kunstenaars, waartoe ook Jan Brueghel de Oude en Peter Paul Rubens behoorden. In 1602 werd Snyders meester-schilder in het Antwerpse schildersgilde.

Snyders' vroegste onderwerpen waren stillevens van fruit en bloemen en andere objecten, met grote aandacht voor het effect van licht. Al snel werd het afbeelden van dieren tussen en rond stillevens zijn specialisme. Hij werd vaak door Rubens ingehuurd om stillevens en dieren in Rubens' schilderijen te schilderen.

Zijn schilderwerk toont vogels en zoogdieren – zo nu en dan ook wel vissen, reptielen of ongewervelde dieren – die aan een wand zijn opgehangen, boven een haard of aan haken aan een houten rek. Ook liggen zijn dieren vaak op een tafel, terwijl hun kop soms over de rand bungelt of over een vrucht of groente is gedrapeerd. Soms, vooral in zijn schilderijen van vismarkten, liggen tientallen vissen en andere waterbewoners willekeurig opgestapeld in een slijmerige massa.

Te midden van sommige van dergelijke scènes liet Snyders levende dieren figureren, zoals honden, apen of papegaaien. Meestal worden ze afwachting of snuffelend afgebeeld, azend op een hapje. In een afbeelding van een fruitmand met dood wild en enkele groenten proberen een aap en een eekhoorn een paar stukken fruit te bemachtigen, terwijl een kat toekijkt, zelf meer geïnteresseerd in de dode dieren op de tafel. Veel van de dode dieren op de tafel zijn vogels.

In de 16de eeuw werd aan vogels een rangorde toegekend die te maken had met hun veronderstelde 'adeldom'. Arenden, haviken en valken waren van een hogere orde dan andere vogels. Op de tweede plaats kwamen de vogels die insecten en andere ongewervelde dieren aten: bijvoorbeeld de koekoek, nachtegaal, papegaai en fazant. Watervogels die planten aten, zoals ganzen, zwanen en eenden, kwamen op de derde plaats. De zaad-etende zangvogels waren het laagst in rang.

Op sommige van Snyders' schilderijen neemt een knobbelzwaan een centrale plaats in, met het zware witte lijf uitgespreid over de tafel, terwijl de kop met de lange nek over de rand is gedrapeerd. Misschien symboliseerde de vogel puurheid of reinheid, of misschien werd de afbeelding door de kleur en maat ervan evenwichtiger.

Van alle vogels die Snyders in een voorraadkamer of keukenscène vereeuwigde, komt de patrijs het meeste voor. Een afgebeelde zwaan was een zeldzaamheid.



RECHTS: Frans Snyders, *Marktsce'ne op een kade*, ca. 1635-1640. Toont de typerende pose van een knobbelzwaan, waarbij het lichaam op de tafel ligt en kop en nek over de rand ervan hangen.



Bij de zangvogels die op zijn schilderijen verschijnen, is de vink het populairst, gevolgd door de goudvink. De aan- of afwezigheid van een bepaalde vogelsoort op een tafel kan te maken hebben met de genoemde klasse-indeling van vogels, of het was eenvoudig een artistieke beslissing om de kleur van het schilderij in balans te brengen. De zeearend verschijnt maar twee keer in Snyder's schilderijen, mogelijk omdat deze tot de meest edele vogels werd gerekend en uiteraard geen favoriet voedsel vormde. De ijsvogel duikt bij Snyder in enkele gastronomische scènes op, maar omdat deze weinig werd gegeten, gebeurde dat mogelijk alleen vanwege het kleurrijke verenkleed.

Zijn *Stilleven met grijze papegaai* laat een realistisch weergegeven, levende grijze papegaai zien, die een verzameling dode hoendervogels en fruit overziet. De vogel staat voor status, gezondheid en rijkdom als resultaat van succesvolle, internationale handel. Fazanten en patrijzen worden ook vaak afgebeeld, mogelijk als symbool voor een succesvolle jacht, een voorkeur voor deze vogels als voedsel, of eenvoudig omdat hun fraai getekende verenkleed, zoals dat van de pauw bijvoorbeeld, duidelijk het vakmanschap van de kunstenaar toont. Geelvleugelara's komen vaak op Snyder's andere schilderijen voor, misschien vanwege hun contrasterende kleuren.

Snyder's beroemdste schilderij is waarschijnlijk zijn *Vogelconcert*. Daarop is een kleurrijke verscheidenheid aan vogels afgebeeld rond een uil als concertmeester met een partituur.



LINKS: Frans Snyder, *Vogelconcert*, ca. 1629/1630. De uil probeert een ongeregelde groep vogels in koor te laten zingen. Het schilderij laat een kleurrijke verscheidenheid aan vogels zien, kijkend naar een uil die op een tak is neergestreken en een opengeslagen partituur vasthoudt. Het thema is afkomstig van Aesopus' fabel *De uil en de vogels*, maar doet ook denken aan het Nederlandse gezegde 'ledere vogel zingt zoals hij gebekt is', een uitdrukking die de verscheidenheid in de natuur aangeeft. Snyder's invloed maakte dit thema populair in de 17de-eeuwse Vlaamse kunst. Er bestaan allerlei versies en kopieën van dit schilderij.

BOVEN: Frans Snyder, *Vismarkt (Het belastinggeld?)*, ca. 1621. Dit schilderij toont een op het oog eindeloze variatie aan dieren uit rivieren, zeeën en meren, die door Snyder met bijna biologische precisie zijn weergegeven. De menselijke figuren lijken te onderhandelen (over geld!).

Carel Pietersz Fabritius

Nederlands, 1622-1654

Fabritius' familienaam stamt, heel toepasselijk, waarschijnlijk van het Latijnse 'faber', dat kunstenaar of ambachtsman betekent.

De vroegrijpe Fabritius vertrok al in 1641 vanuit Midden-Beemster naar Amsterdam om in de leer te gaan bij Rembrandt. Hij wordt beschouwd als een van Rembrandts briljantste leerlingen, die zijn eigen, zeer herkenbare stijl ontwikkelde. Fabritius had geen speciale opleiding in de schilderkunst gevolgd, maar zijn vader en drie van zijn broers waren ook kunstschilder. Hij was dus wel uitgebreid met dat vak in aanraking geweest. Fabritius werkte tot 1650 met Rembrandt samen, maar woonde vanaf 1643 alweer in Midden-Beemster, nadat zijn vrouw (in 1643) en twee dochtertjes waren overleden. In 1650 verhuisde hij, na hertrouwd te zijn, naar Delft, de woonplaats van de kunstschilder Johannes Vermeer, die hij zeker heeft gekend.

Fabritius liet maar weinig werken na. Zijn beroemdste schilderij is *Het puttertje*, geschilderd in 1654, het jaar waarin hij stierf. Het is een eenvoudig, maar imposant stuk. De rode tekening in het kopje van de vogel en de zwarte en witte vlekken op het verenkleed contrasteren met het stralende licht en de bruingrijze schaduw op de muur erachter.

Puttertjes zijn kleine zangvogels die in Europa, Noord-Afrika en westelijk Azië voorkomen. Ze worden al heel lang als huisdier gehouden; 2000 jaar geleden vermeldde de Romeinse schrijver Plinius de Oudere al dat ze kunstjes konden aanleren. Op het schilderij zit de vogel met een ketting aan een pootje boven op een voederbakje.

Er zijn uit de renaissance minstens 486 religieuze afbeeldingen bekend waarop puttertjes voorkomen, meestal in de handen van het Christuskind. Er wordt verondersteld dat puttertjes die voorkomen op afbeeldingen van de Madonna met het Christuskind, zoals de *Madonna met het puttertje* van Rafaël uit ca. 1506, de komende kruisiging aanduiden. Het vogeltje wordt geassocieerd met het lijden en sterven van Christus en diens doornenkroon omdat de vogel voedsel vindt tussen de doorns rond Jezus' hoofd. Het rood op het kopje van de vogel komt dan van Jezus' bloed. Heel ongebruikelijk aan Fabritius' schilderij is dat het om het portret van slechts één vogel gaat – niet als achtergrond, of als deel van een groepje levende of dode vogels, maar bewust gefocust op één individuele vogel.

Fabritius stierf jong – hij was slechts 32 jaar – aan de gevolgen van de ontplofing van het Delfts kruidhuis in 1654. Veel werken van zijn hand moeten daarbij verloren zijn gegaan.

HIERNAAST: Carel Fabritius, *Het puttertje*, 1654. Dit is een van de beroemdste vogelschilderijen en was een 'trompe-l'oeil' schilderij. In de 17de eeuw werden veel puttertjes gevangen om ze diverse kunstjes te leren. In het wild houden deze vogels distelzaaddozen met hun pootjes vast terwijl ze er de zaden uit peuteren; van deze handigheid werd door hun verzorgers gebruikgemaakt. De vogels werden met een ketting aan hun kooi of voederbakje vastgemaakt en getraind om een dunne ketting of draad op te trekken waar een emmertje met zaden of water aan was bevestigd. Vandaar de naam 'Puttertje'. Het schilderij hangt in het Mauritshuis in Den Haag.

